

“GÖBEKLİ TEPE” ÖRNEĞİNDE İNSANİ EŞGÜDÜMLÜ EYLEM, DİN VE İLETİŞİM

HUMAN COORDINATIVE ACTION, RELIGION AND COMMUNICATION IN THE CASE OF “GÖBEKLİ TEPE”

Devrim Özkan*

Anahtar Sözcükler: Göbekli Tepe, Eşgüdümlü Eylem, Din, Sembol, Tapınak, Dil, İletişim.

Keywords: Göbekli Tepe, Coordinative Action, Religion, Symbol, Temple, Language, Communication.

ÖZET

Türkiye'nin Şanlıurfa ilinde bulunan “Göbekli Tepe”deki kazılar, insanlık tarihinin yanı sıra, insani toplumsallığın nasıl bir biçimde tesis edildiğine dair kavrayışları da derinden etkilemiştir. İnsanlık tarihinin nasıl bir biçimde gerçekleştiğine dair ortak kabullerin, “Göbekli Tepe”de elde edilen bulgular ışığında yeniden gözden geçirilmesi zorunludur. İnsanların, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde bulunmadan önce bir tapınak inşa etmiş olmaları, dinin ve gelişmiş sembolik iletişimin, yerleşik hayata geçildikten sonra geliştiğine dair ortak kabulleri ortadan kaldırmıştır. “Göbekli Tepe,” insanın kabileden topluma geçmesini sağlayan asıl niteliklerinin neler olduğuna dair tartışmaların, yeni veriler ışığında yeniden ele alınmasını sağlamıştır. İnsani iletişimin kökenleri ile dinsel sembollerin gelişimi arasında benzerlikler mevcuttur. İnsanı diğer canlılardan ayıran başlıca niteliği, eşgüdümlü bir biçimde eylemde bulunurken, sembolik ve dilsel iletişimi en mükemmel bir biçimde gerçekleştirebilmesidir. “Göbekli Tepe,” insani dilsel iletişim ile dinin gelişimi arasında benzerlikler olduğunu göstermektedir.

ABSTRACT

“Göbekli Tepe which is stationed in Turkey's southeast province Şanlıurfa, has profoundly effected the comprehensions regarding both history of humanity and the constitution of human sociality. Common knowledge regarding how the human history evolved, must be reevaluated after the findings acquired from “Göbekli Tepe”. The construction of a sanctuary before herding and agricultural activities, refutes the common argument which relates the emergence of religion and symbolic communication to settlement. “Göbekli Tepe” provides new insights related to the discussions on which characteristics caused mankind to the stage of society from tribes. There is a resemblance between the the sources of human communication and the development of religious symbols. The major aspect distinguishing humans from other living things depends on the ability of acting cooperatively and using symbolic and linguistic communication at the same time. “Göbekli Tepe” displays the resemblances between human linguistic communication and the development of religion.

* Yrd. Doç. Dr. Devrim ÖZKAN, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Medya ve İletişim Bölümü, e-posta: ozkandev@hotmail.com

GİRİŞ

Türkiye'nin Şanlıurfa ilinde keşfedilen bir "tapınak" (temple), diğer tüm medeniyetlerden önce, insan topluluklarının bir arada yaşamasını temin eden bir işlevi yerine getirmiş bulunduğu dair önemli veriler sunmakta. "Göbekli Tepe"nin kim tarafından ve hangi nedenlerden dolayı inşa edildiği, iletişim antropolojisi ve arkeolojinin başlıca problemlerden birini oluşturmaktadır. "Göbekli Tepe"yi dikkate değer kılan başlıca faktör, insani medeniyetin temel yapı taşlarını oluşturan sembolik iletişimin biçimlenişinin en önemli kilometre taşlarından biri olmasıdır. Keşfedilen dört ayrı daireyi oluşturan, "T-biçimli" (T-shaped) (Resim 1-2) taş "sütunlar"ın (pillars) aralarının taşlar ile örülmesiyle meydana gelen duvarın ve her birinin ortasında yer alan birbirine bakan zeminden üç metre yükseklikteki iki T-biçimli sütunun, gündelik yaşamın devam ettirilmesi ile bir ilişkisinin bulunmadığı açıkça gözlenmektedir.¹ Schmidt'e göre eldeki veriler "Göbekli Tepe"nin bir "Ölü Kültü Anıtları Alanı" olduğuna dair bir sonuca varmak için yeterlidir.² Taş devrinde yaşayan insanların inşa ettiği bu yapılarda yer alan taş sütunlardaki figürler, çeşitli tapınma etkinliklerinin gerçekleştirildiğinin başlıca kanıtıdır. Taş sütunlara resmedilen insana benzeyen figürlerin ise, idealize edilmiş insanüstü tasarımlar olduğu görülmektedir.

Res.1- T-Biçimli dikilitaşlar (TÜBA arşivi)

¹ "Göbekli Tepe", etrafındaki pek çok benzer yapıda görüldüğü gibi, gömülmüş olan daha önceki yapıların üzerine yenilerinin inşa edilmesiyle meydana gelmiştir (Özdoğan 2006). Bu nedenle bölgede henüz gömülü halde bulunan yirmiye yakın "daire" bulunmaktadır.

² Schmidt 2013: 124.

Dünyadaki ilk tapınak olabileceğine dair önemli kanıtları barındıran "Göbekli Tepe"nin yaklaşık 11.500 ila 12.000 yıl öncesine tarihlenen inşası, insanların "kabile"den (tribe) "toplum"a (society) geçiş sürecinin başlangıç aşamasını oluşturmaktadır. Böylesi bir tapınağın inşa edilebilmesi için, çok sayıda insanın "eşgüdümlü" (coordinative) etkinlikte bulunmasının gerekmesi, 12.000 yıl önce (M.Ö. 10.000) bunun nasıl gerçekleştirilebildiği problemi ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca tapınağın etrafında, insanların barınak olarak kullanabilecekleri herhangi bir yapıya rastlanmaması, tapınağın yerleşik hayata geçememiş insanlar tarafından inşa edildiğinin bir göstergesidir. Yine tapınak etrafında bulunan hayvan kemiklerinin tamamının vahşi hayvan kemikleri olması,³ inşa eden insanların avcı ve toplayıcı olduklarının bir diğer kanıtıdır. Bu durum zamanımıza kadar kabul gören insanlık tarihine dair teorilerin yeniden gözden geçirilmesini zorunlu hale getirmektedir. Dini inancın ve sembolik iletişim dizgelerinin, insanların tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde bulunmaya başlamalarından sonra ortaya çıktığına dair ortak kabul, "Göbekli Tepe"de keşfedilen buluntular ile sorgulanmaya başlamıştır.

Şüphesiz ki ortaya çıkan yeni bulgular tarafından desteklenmeyen teorilerin, ya terkedilmeleri, ya da revize edilmeleri gerekir. Bu nedenle Schoch "Göbekli Tepe"de ortaya çıkan yeni buluntular ışığında insanlığa (humanity) dair yeni bir kavrayışın geliştirilmesi gerektiğini düşünmektedir.⁴ İnsanların, su ve gıdalarını başka yerlerden getirmek zorunda oldukları bir coğrafi konumda bulunan "Göbekli Tepe," insanların bir arada bulunmak için hangi nedenlerden dolayı bir tepede tapınak inşa ettikleri probleminin bilim insanlarının gündemine gelmesine yol açmaktadır. Zira suyun ve gıdanın başka mekânlardan taşınmak zorunda kalındığı koşullar altında, insanların tapınak çevresinde uzun süre ikamet edemeyecekleri aşikârdır. Tüm bu koşullara rağmen, insanların böylesi bir tapınağı nasıl ve neden dolayı inşa etmiş oldukları problemi önem arz etmektedir. Ayrıca, taş devri insanların böylesi bir tapınağın inşasını gerektiren kompleks düşünce ve tasarımın yanında, belirli bir iş bölümünü gerçekleştirebilmeleri de bir diğer çözüm bekleyen problem olarak durmaktadır. Tüm bunların anlaşılabilmesi için insanın asli niteliklerine dair yeni kavrayışlara ihtiyaç duyulmaktadır.

³ Curry 2008: 278.

⁴ Schoch 2013: 8.

Res. 2 - T-Biçimli dikilitaşlar (TÜBA arşivi)

İnsanlık tarihi, insanların çeşitli etkinlikleri gerçekleştirebilmeleri için gerekli olan eşgüdümlü eylemde bulunabilme yeteneğinin daha kompleks ve çok sayıda insanın katılımını sağlayacak bir biçimde gerçekleştirilmesiyle ilerlemiştir. Eşgüdümlü eylemin sağlanabilmesi için gerekli olan insani (human) dil ve iletişim, insanlar arasındaki harmoniyi sağlayan bir faktör olarak, insanlık tarihinde önemli bir rol oynamıştır. İnsani dil ve iletişim, yeni sembollerin geliştirilmesiyle ilerler. Burada din, insanların karşılıklı paylaştıkları bilgi ve sembollerin inşasında önemli bir etkidir. Bu nedenle, henüz tarım faaliyetinde bulunmaya başlamayan insanların bir tapınak inşa edebilmek için gerekli olan organizasyonu, nasıl olup da gerçekleştirebildikleri sorusu son derece önemlidir. Zira sayısı en fazla yirmi ya da otuz kişiden oluşan kabilelerin, üç metrelik taş sütunların ana kayadan kesilmesi, taşınması ve yontulması işlemlerini gerçekleştirebilmeleri mümkün değildir. Bunun için, on iki bin yıl önce Harran Ovası'nda yaşamlarını sürdüren çok sayıda kabilenin eşgüdümlü eylemde bulunmaları gerekmektedir. İnsanın doğadan ayrılarak, kendisine korunaklı bir yaşam inşa etmesini sağlayan medeniyet inşası, ortak ilgi ve kaygılar ile davranan insanların eşgüdümlülüğü ile sağlanabilmiştir. Bu eşgüdümlülüğü temin eden başlıca faktörün ne olduğuna dair problemin, "Göbekli Tepe"de

elde edilen bulgular ile yeniden ele alınması zaruret arz etmektedir.

I. Göbekli Tepe'deki Buluntuların İnsanlık Hakkında İşaret Ettiklerine Dair

Avcı ve toplayıcı kabilelerin başlıca özelliği, üyelerin birbirlerine güvenini ve doğrudan iletişimlerini esas almalarıdır. Aile üyelerinin yanı sıra, kabileye dışarıdan katılan yalnız bireylerden oluşan avcı ve toplayıcı kabileler, dayanışma ve paylaşım sayesinde varlıklarını sürdürebilirler. Kabilelerin tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde bulunmaya başlamalarıyla, daha fazla çocuk sahibi olmaları ve ortalama yaşam süresinin artması, nüfuslarının daha hızlı bir biçimde artmasına neden olur. Kabilelerin yüzden fazla kişiyi bir arada bulundurmaya başlaması, tarım ve hayvancılık ile birlikte mümkün olabilmiştir. Bu sayı, yeterli miktarda kalori ve proteinin üretilip stoklanabildiği koşullarda bin kişiye ulaşabilir. Bu koşullarda, aileler bir arada yaşamak zorunda kalırlar. Farklı ailelerin ve kişilerin bir arada çatışmadan yaşama- larını temin etmek için ortak dinsel, ahlaki, iletişimsel ve idari kodların tesis edilmesi gerekir.

"Göbekli Tepe" örneğinde, farklı aile ve kabilelerden insanların, tarım ve hayvancılığın sağladığı ekstra olanaklar olmadan, eşgüdümlü eylemlerde bulunarak bir inşaat projesini gerçekleştirebildikleri görülmektedir. Bir tapınak inşa ederek birlikte kullanmanın insanları bir araya getiren bir işlevi bulunmaktadır.⁵ Tüm inanç sistemleri, insanların ortak bilgi, sembol ve iletişim vasıtalarına sahip olmalarını sağlayarak, bir arada yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli toplumsallığın kuruluşunu temin eder. Karşılıklı olarak birbirlerini tanıdıkları için, güvene dayalı ilişki sürdüren kişiler, aynı inanç sistemine sahip olduklarından dolayı birbirlerine güvenmeye başlarlar. Bu sayede, din, bir tür iletişim sistemi olarak işlev görür. İnsanlar ortak inançlara sahip olmaları sayesinde, eşgüdümlü eylemlerde bulunarak bir tapınak inşa edebilmelerini sağlayan bir enfastrüktür elde ederler. Ayrıca insanlar inşa ettikleri tapınak sayesinde, ortak sembolle- re sahip olarak, iletişimde ve eşgüdümlü eylemlerde bulunmaya devam edebilirler. Bu sayede doğa karşısında bir araya gelmenin yanı sıra, aynı coğrafyada bir arada yaşadığı diğerlerinin kendilerine karşı bir tehdit unsuru olmasına da engel olurlar. Din vasıtasıyla ortak sembol ve iletişim vasıtalarının tesis edilmesinde "tapınak inşası"nın önemli bir rolü vardır. "Göbekli Tepe," insanların ortak dini semboller ve tapınaklar oluşturabilmesi için yerleşik hayata geçmiş olmalarının gerekli olmadığını göstermektedir.

⁵ Banning, "Çömlek Öncesi Neolitik" (Pre-Pottery Neolithic) site olan "Göbekli Tep"deki yapının insanların yaşamlarını sürdürdükleri bir "ev" (house) olabileceğini ileri sürerek (2011: 619), kazı çalışmalarını gerçekleştiren Schmidt'in yapının "tapınak" olduğu iddiasına karşı çıkmıştır (2013: 14).

“Göbekli Tepe”de, bir daire biçimi (Resim 3) oluşturacak şekilde sıralanmış taş sütunların üzerinde yer alan çok sayıda figür, o dönemdeki insanların inanç sistemlerine dair önemli veriler sunmaktadır. Avcı ve toplayıcıların yaptıkları mağara resimleri, her bir canlının birbirinden ayrı bir ruha sahip olduğu ve insanın da tüm doğadaki canlılardan biri olduğuna dair bir inancın var olduğunu gösterir. Buna karşı, doğadaki canlıların bir tapınağın duvarlarında birer sembol haline getirilmesi, insanın kendisini doğadan ayırmaya başladığının bir göstergesidir. Tarım ve hayvancılık faaliyetlerini gerçekleştirmeye başlayan insanların doğayı biçimlendirmeye çalışmalarından dolayı kendilerini doğanın hâkimi olarak görmelerini sağlayacak bir inanç dizgesi oluşturmaları, anlaşılır bir durumdur. Ancak avcı ve toplayıcıların kendilerini doğanın üzerinde konumlandırmalarını açıklamak için, insanın eşgüdümlü eylemde bulunmasını sağlayan asli niteliklerine dair bir kavrayışa sahip olmak gerekmektedir.

Res. 3 - Daire oluşturacak biçimde sıralanmış dikilitaşlar (TÜBA arşivi)

İnsani eşgüdümlü eylemi, sürü halinde yaşayan diğer canlıların ortak eylemlerinden ayıran en önemli nitelik, bilinçli bir biçimde gerçekleştirilmesinin yanı sıra, koşulların gerekliliklerine göre sürekli revize edilmesidir. Çevresel koşulların gerekliliklerine, toplumsal yapısını değiştirerek cevap veren insan, harici faktörleri değiştirebilmek için çeşitli atılımlarda bulunma olanağı edinmiştir. Daha önceleri, insanların tarımsal faaliyetlerde bulunmaya başlamalarıyla zengin bir sembolik vokabüler geliştirdiklerine inanılmaktayken, “Göbekli Tepe”deki buluntular ile birlikte, büyük grupların bir tapınak inşa ederek tapınma faaliyetlerinde bulunmalarıyla tarımsal etkinliklerin gerçekleştirilmesine yönelik ilk adımın atıldığına dair yeni bir yaklaşım geliştirilmiştir.⁶ Buna

göre kabilelerin, tarımsal faaliyetlerde bulunmadan çok daha önce, bir araya gelerek ortak faaliyetlerde bulunmaları yerleşik hayatı, tarımı ve hayvancılığı olanaklı hale getirmiştir. İş bölümünün daha kompleks bir nitelik kazanmasında, insanların eşgüdümlü eylemde bulunarak bir tapınak inşa etmeleri, son derece önemli bir adımdır. Öncelikle bir inanç sistemi ve tapınak inşa ederek, aynı iletişim kodlarıyla davranan insanlar, deneyimlerini birbirleriyle paylaşabilme olanağı edinmişlerdir. Bu sayede bir medeniyetin inşa edilebilmesi için zaruri olan ihtiyaçlar karşılanabilir hale gelmiştir.

İnsanların, doğaüstü varlıkların yaşamlarını etkilediğine dair bir kavrayış geliştirmeleri, dinin gelişimini sağlayan başlıca faktördür. Mısır piramitlerinden 7.000 yıl önce inşa edilen “Göbekli Tepe”deki T-biçimli taş sütunlarda temsil edilen insan benzeri figürlerin, insanüstü varlıklara tekabül etmesi muhtemeldir. İnsan doğaüstü varlıklara tapınarak sadece onlardan gelebilecek tehlikeleri bertaraf etmeye çalışmaz. Fakat insan ayrıca, doğaüstü varlıklar vasıtasıyla toplumsal yapısını organize etme olanağı da elde eder.

İnsanın tapındığı “tanrı ya da tanrıların nitelikleri” ile “toplumsal yapısının biçimlenişi” arasında benzerlikler olması, dinin toplumsal yapı üzerinde ne derece etkili olduğunu gösterir. Savaşçı tanrılara tapan Asurluların toplumsal yapısının da askeri bir nitelik arz etmesi dikkat çekici bir örnektir. Bu anlamda “Göbekli Tepe” sadece insanların 11.500 yıl önce bir tapınak inşa ettiklerini değil, ayrıca in-

sanın toplumsal yapı ve işleyişini din vasıtası ile düzenleme girişiminde bulunduğunu da göstermektedir.

Anıtlar inşa ederek iktidar ve idari yapı tesis etme eğilimi, insanlık tarihi boyunca sıklıkla karşılaşılan bir durumdur.⁷ Bu anıtlar ve iktidarlar sayesinde insanların, belirli bir merkezin etrafında bir arada yaşamlarını sürdürebilmeleri mümkün olabilmiştir. İnsanların bir araya gelerek bir tapınak inşa etmeleri, kabilelerin birlikteliğini sağlayarak, kabileler arasındaki çatışmaların ortak sembollerin kullanılarak azaltılmasını olanaklı hale getirir. “Göbekli Tepe” gibi yerleşim yerlerinde “sosyal statü”-lerin (social ranking) tesis edilmesiyle, sosyal etkileşim etkin bir biçimde gerçekleşmeye başlamıştır.⁸ Bu sayede, insanlar diğerlerinin deneyimlerini kullanarak değişim ve gelişimin daha hızlı bir biçimde gerçekleşmesini sağ-

⁶ Curry 2008: 278.

⁷ Schmidt 2013: 137.

⁸ Steadman 2004: 524.

lar. Zeder, insanların tarımsal etkinliklerindeki gelişmenin birbirini her yerde aynı şekilde takip eden süreçler biçiminde gelişmediğini, fakat farklı mekânlardaki gelişmelerin birbirlerini etkilemeleriyle biçimlendiğini belirtmektedir.⁹ Tarımsal etkinlik, diğerlerinin deneyimlerini kendi deneyimleriyle birleştirerek, doğayı dönüştürmeye çalışan insanların, eşgüdümlü etkinlikleriyle mümkün hale gelir. İnsanların birlikte ibadet etmeleri, medeniyetin gerçekleştirilebilmesinde önemli bir etkidir. Bu sayede birbirleriyle çatışmaktansa, ortak etkinliklerde bulunma olanağına kavuşan insanlar, daha fazla sayıda insan ile birlikte aynı mekânda bulunarak yaşayabilir. Burada insanın adaptasyon yeteneğini diğer canlıların adaptasyon tarzından ayıran bir diğer özellik ortaya çıkar. Diğer canlıların fiziksel özellikleri çevresel gerekliliklere göre, uzun süreleri kapsayacak bir biçimde değişirken, insan fiziksel özelliklerinden ziyade, toplumsal yapısının işleyişini değiştirerek dış dünyayı kontrolü altına almaya çabalayan bir canlıdır. İnsanın bu niteliği, diğer kabileler ile ortaklıklar kurarak, doğaüstü referanslar vasıtasıyla toplumsal hayatın düzenlenmesini sağlamıştır.

Ayrıca, ölen insanların bedenlerinin yanı sıra, doğadaki canlıların çeşitli sembollerinin de inşa edilen tapınakta muhafaza edilmesi, dünyadaki tüm varlıkların sahip olduklarına inanılan ruhların kontrol altına alınmaya çalışıldığının bir göstergesidir. İnsanın doğayı kontrol altına alarak dönüştürmesi, inşa ettiği ilk tapınaklardan biri olduğuna inanılan "Göbekli Tepe"de, diğer canlıların kurguladığı çeşitli "ideal tip"lerine tapınarak, kendisini korumaya çalışmasında gözle görünür hale gelmektedir. İnsan, varlığının dış dünyadan ayrı olduğunun bilincindedir. Bunun yanı sıra, insan dış dünyada kendi varlığını tehdit eden çok sayıda varlık olduğunu bilinçli bir biçimde bilen bir canlıdır. Tüm bunlara karşı, kendisini korumak ve kaygılarını gidermek için diğer insanlarla dayanışmada bulunabilmek için ortak semboller, diller ve dinler geliştirmek, insanın medeniyetler inşa edebilmesini sağlayan başlıca faktörlerden biridir.

II. İnsanlığın Kabileden Topluma Geçişinin Başlangıcı Olarak "Göbekli Tepe" ve Semboller

İnsanlık tarihi, toplumların "karşılıklı bilgi"lerinin (mutual knowledge) içerdiği "ortak semboller"in icat edilmesiyle birlikte gelişimini sürdürmüştür. Sembollerin işaret ettikleri anlamlar, yaşamın biçimlenmesinde etkili olmuştur. Semboller, insanların toplumda yaşamlarını nasıl sürdüreceklerinin yanı sıra, diğerleriyle çeşitli eylemleri gerçekleştirirken iletişimde bulunabilmelerini de sağlar. Kişinin aynı aileye ait olduğu diğerleriyle birlikte yaşadığı kabilelerden, farklı ailelerin bir arada ortak dini ve idari işleyişi paylaştıkları topluma geçiş süreci, daha kompleks sembollerin mevcudiyetine ihtiyaç duyar. Bu

anlamda, ilk tapınaklardan biri olduğu düşünülen "Göbekli Tepe," daha çok sayıda insanın eşgüdümlü eylemde bulunmalarını sağlayacak sembollerin ilk defa ortaya çıkmaya başladığı bir sürece işaret etmektedir. "Göbekli Tepe" gibi bir yapı, çok sayıda insanın uzun süreli çalışılmasını, seferber edilmelerini ve organizasyonunu gerektirmektedir.¹⁰ İnsanların yeni semboller icat ederek sahip oldukları iletişim sistemini daha kompleks bir hale getirebilmeleri, diğer canlılar ile aralarındaki en önemli farktır. Ayrıca insan diğer insan gruplarından farklı dilsel ve sembolik iletişim sistemleri geliştirerek, kendi kabilesini diğerlerinden ayırma yeteneğine de sahiptir. Bu sayede kendi kabilesine harici üyelerin dahil olmasını engeller. Ancak insan, kaynaklar yeterli olduğu zaman, kabilenin barındırdığı insan sayısını arttırmak için iletişim sistemini daha fazla insanın kabileye katılmasını sağlayacak bir biçimde yeniden yapılandırabilecek bir toplumsal yeteneğe de sahiptir. İnsanın en önemli niteliği, çevresel faktörleri dikkate alarak, toplumsal yapısını farklı biçimlerde organize edebilmesidir. Bu durum, insanın kullandığı iletişim sistemleri için de geçerlidir. İnsan, nasıl ki kabilesini genişleterek güvenliğini arttırmak amacıyla iletişim sistemleri geliştiriyorsa, harici üyelerin kabileye dahil olmasını engelleyecek iletişim sistemleri de geliştirebilir. Nasıl ki dilin bir işlevi insanlar arasındaki iletişim, etkileşim ve eşgüdümü sağlamaksa, bir diğer işlevi de harici grup ve üyelerin kabileye dahil olmasını engellemektir. Farklı bir dilin konuşulduğu kabileye dahil olmak, o dili bilmeyen kişi için olanaksızdır. Zira kişinin kabile üyeleriyle iletişimde bulunarak, eşgüdümlü sürdürülen etkinliklere katılabilmesi, dilsel ve sembolik iletişim vasıtalarını kullanabilmesine bağlıdır.

"Göbekli Tepe" insanın diğerleri ile iletişim kurmak için son derece kompleks dil ve semboller geliştirmesinin evrimine dair önemli bir kilometre taşı olarak görülmektedir. İnsanların birbirleri ile iletişimde bulunabilmek için ilk olarak mimikleri, daha sonra dil ve sembollerini kullanması, nesnelere isimlendirilmesinin yanı sıra, kavramsallaştırmaları da kapsar. Zira insanların, kabileler halinde yaşarken, zamanla daha fazla sayıda kişiyi içerecek bir biçimde toplumsallaşmaya başlaması, isimler ile nitelendirilemeyecek ortak değerlere ve ahlaka dair kavramları gerektirir. Bunlar sayesinde insanlar, mümkün olan en az miktarda çatışma ile toplumsal yaşamını sürdürebilme imkânına sahip olur. Ancak ortak değerlere ve ahlaka dair kavramları geliştirebilmek için ortak bir toplumsal bilincin ve toplumsal motivasyonun geliştirilmesi zorunludur. İnsanların bir arada yaşamlarını sürdürerek varoluşsal kaygılarını azaltabileceklerine dair ortak bir bilince sahip oldukça, birlikte yaşamlarını temin edecek yeni iletişim formları geliştirme eğiliminde oldukları, "Göbekli Tepe" örneğinde görülmektedir. Dil kullanımını planlamaya dayandığından, bir şeyi gerçekle-

⁹ Zeder 2011: 230.

¹⁰ Belfer-Cohen/Goring-Morris 2011: 213.

tirebilmek söyleneceklerin planlı bir biçimde düzenlemesini gerektirir.¹¹ İnsani dil mimiklere dayandığı için, diğer grup üyelerinin dikkatlerinin planlı bir biçimde bir eylem ya da nesneye yönlendirilmesi ile dilin gelişme evrimi arasında, çok sayıda paralellikler mevcuttur. Gelgelelim, mimikler son derece az sayıda enformasyon taşıyabilirler. Hâlbuki kabileden daha geniş toplum yapıları çok sayıda eylemin, değer ve ahlaki kavramın varlığını gerektirir. Bunların kişiler arasında sürekli paylaşarak yeniden üretilmeleri ile toplumsal yapı, kişiler tarafında yeniden üretilerek bir sonraki nesillere aktarılabilir.

Dil, kabilenin üyeleri tarafından bilinen ve paylaşılan bağlamlar vasıtası ile kullanılabilir. Kabile üyeleri paylaşılan “kavram” (concept), norm ve “değer”lere (value) dair düşünürken ve gündelik pratiklerde uygularken, yaşam ortamlarında karşılıklı bir biçimde bilinen bağlamlardan yararlanırlar. Bu bağlam ve kavramların oluşumu ortak bir mekân ve çevrenin varlığını gerektirir. Bu anlamda ortak bir mekânın inşası ile yeni eylem, değer, norm ve ahlaka dair kavramların oluşumu birbiriyle bağlantılıdır. Dilin meydana gelerek gelişmesi ve olgunluk seviyesine ulaşması, diğer pek çok şey gibi, belirli bir süreçte gerçekleşmiştir.¹² İnsani dilin oluşumu ve kullanımını, temel olarak eşgüdümli eylemliliklerin bir sonucu olarak ortaya çıktığından dolayı, “Göbekli Tepe” gibi bir tapınağın inşası için gerekli olan dil ve sembollerin oluşumu, insanın toplumsallaşma sürecinin yanı sıra, dilin kökenleriyle de bağlantılıdır. İnsanın, doğada kabileler halinde yaşamını sürdürme eğilimindeyken, doğadan ayrılıp kendi içgüdülerini baskılayarak, kontrol atma almasını sağlayacak medenileşme süreci, yeni iletişim formlarının oluşumunu gerektirmiştir.

Kabilenin tek bir hedefe yönlendirilebilmesi için ortak amaçların oluşturulması kabileden topluma geçiş sürecinin en önemli basamaklarından birisidir. Bu sayede meydana gelen “biz”in ne olduğuna dair bilinç, insanların daha geniş toplum yapılarında varlıklarını devam ettirmelerini sağlar. “Biz”in oluşabilmesi için ortak dil ve sembollerin yanı sıra, hangi eylemlerin nasıl yapılması gerektiğine dair ortak inanç ve karşılıklı bilginin de mevcut olması gerekir. Kabilenin üyeleri arasında ortak inanç ve karşılıklı bilgi ile belirli eylemlerin nasıl gerçekleştirileceğine dair bir bilincin oluşması için kontrol, denetleme ve baskılama mekanizmalarının geliştirilmesi zaruridir. Bu sayede insanlar aynı kabileden, tek bir inanç etrafında birbirleri ile uyum içinde yaşamlarını sürdürerek, doğadaki harici faktörlerin varlıklarını tehdit etmelerinden kaynaklı olarak meydana gelen “kaygılarını” azaltabilirler. “Göbekli Tepe”deki sütunlar üzerinde bulunan hayvan sembollerinin, akbaba, yılan, örümcek, aslan, leopar ve yaban domuzu gibi insan hayatı için

tehlike arz eden hayvanlardan oluşması dikkat çekicidir. Burada sadece sembolize edilen hayvanlara hayran olmaktan kaynaklı bir etkinlik mevcut değildir. Ayrıca Schmidt’e göre “Göbekli Tepe”de Taş Çağı heykeltıraşları tarafından yontulan boğa (Resim 6), turna (Resim 6), yılan, tilki (Resim 5-6), akbaba (Resim 4) gibi hayvan tasvirleri avını düşünen avcılarının bir etkinliği olarak biçimlenmemiştir.¹³ Bu nedenle tüm bu tasvirlerin dini bir nitelik taşıdığı düşünülebilir. İnsanın dış dünyayı kontrol altına alarak, kendisini ve toplumunu düzenleme çabasının bir sonucu olarak, hayranlık duyulan ya da tehlike arz eden hayvanların resim ve heykelleri yapılmaktadır. Bu sayede tehlikeli hayvanların ruhları kontrol altına alınarak risk oluşturmamaları, tapınma etkinliği ile temin edilmeye çalışılır.

Res. 4 - Dikilitaş üzerine yontulmuş akbabalar (TÜBA arşivi)

Doğada mevcut olmayan her türlü nesnenin ve kavramın oluşumunun yanı sıra, sürdürülebilmesi de kabileden insanların karşılıklı bilgilerinin birer parçası olmalarını gerektirir. Evliliğin nasıl gerçekleştirileceğine dair ritüeller insani yaşamın doğadaki formlarında mevcut değildir. Zira kabilelerin çeşitli çevresel koşullardan ve toplumsallaşma evrimlerinin farklılığından dolayı, birbirinden tamamen farklı ritüeller geliştirdikleri görülmektedir. Demek ki evliliğe dair birbirinden farklı ritüeller geliştiren kabilelerin, evlilik hakkındaki karşılıklı bilgileri birbirinden farklıdır. Tıpkı bunun gibi, “kabileden yaşlıların konum ve işlevi,” “idari işleyişin yapısı,” “kadınların rol ve işlevleri” ve “hangi eylemlerin kimler tarafından gerçekleştirileceği” kolektif bir biçimde kurulur. Tüm bunların gerçekleştirilebilmesi için dilin, sadece isimleri ifade eden bir işlev görmekten sıyrılarak değer, norm ve ahlaka dair kavramları da ifade edecek tarzda gelişmesi gerekir. Bunun için kabileden tüm kişiler tarafından paylaşılan bir inanç sisteminin tesisi zaruret arz eder.

¹¹ Reuland 2010: 109.

¹² Westropp 1869: 39.

¹³ Schmidt 2013: 219.

Res. 5 - Dikilitaş üzerine yontulmuş tilki kabartması (TÜBA arşivi)

Doğadaki canlılar içgüdüleri ile hareket ederler. Sürüler halinde hareket eden canlıların birlikte yaşamaları içgüdülerinin zorlamasıdır. Şüphesiz ki insanın içgüdüleri, yaşamının biçimlenişinde çeşitli seviyelerde etkilidir. Ancak insan, bir aşamadan sonra bir arada yaşamı bilinçli bir biçimde kurgulayarak sürdürmeye başlamıştır. Bu, insanın doğadan ve diğer canlılardan ayrılmasını sağlayan başlıca etkendir. İnsanlar hep birlikte belirli şeylere inandıklarından dolayı, toplumsal yaşamda var olan çeşitli kurgusal kavrayışlar ortaya çıkmıştır. İnanılan bir şeyin var olup var olmamasından ziyade, toplumsallığın sürdürülebilmesinde bir işlevinin olup olmadığı önem arz eder. İnsanların hep birlikte bir şeyin varlığına ve yaşamlarını sürdürmelerindeki etkisine inanmaları, toplumsallığın tesisinde doğrudan etkilidir. İnsani dilin, isim ve basit eylemleri nitelemekten ziyade, toplumsallaşma süreci için zaruret arz eden kavramları ifade etmeye başlaması, kabilenin tüm üyeleri tarafından paylaşılan karşılıklı bilginin toplumsallaşmadaki etkisini artırır. Bu anlamda, "Göbekli Tepe" sadece bir tapınak işlevi görmekten ziyade, insanların bir arada yaşamlarını bilinçli bir biçimde devam ettirebilmeleri için gereken faktörlerin üretildiği, paylaşıldığı ve sürdürüldüğü bir mekândır. Bu nedenle "Göbekli Tepe" gibi mekânlarda bir inanç sistemi ola-

rak meydana gelmeye başlayan "din," sadece toplumun kuruluşunu değil, fakat insanların deneyim ve bilgilerini paylaşmalarını sağlayarak medeniyetin gelişmesini de doğrudan etkilemiştir.

Res. 6 - Yukarıdan aşağıya doğru boğa, tilki ve turna kabartmaları (TÜBA arşivi)

III. İnsani Eşgüdümlü Eylemin Dinin Oluşumundaki Etkisi

İnsanlar arasındaki iletişimin çeşitli formlarının anlaşılabilirliği, kurgulamayı ve muhakeme etmeyi gerektirir de, oluşumları bir tasarımın sonucu biçiminde gerçekleşmez. Dil ve semboller insanların bir arada yaşamlarını sağlayan eşgüdümlü eylemde bulunma eğilimlerinin bir sonucu olarak kendiliğinden meydana gelir.¹⁴ Tıpkı dil gibi din de, insanlar arasında iletişim ve etkileşimin nasıl sağlanacağına yanı sıra, eşgüdümlü eylemler ile nelerin ne şekilde gerçekleştirileceğine dair bir enfastrüktür sunar. İnsanların toplumsal yaşamlarını sürdürebilmeleri için, harici nesnelere isimlendirilmeleri yeterli değildir. Ayrıca eşgüdümlü eylemlerin belirli normlar, değerler ve ahlaki ilkelere göre gerçekleştirilmelerini sağlayacak kavramlara da ihtiyaç duyulur. Bunun için dil ile din birbirlerinin gelişimlerine katkıda bulunarak, eşgüdümlü eylemlerin gündelik pratiklerde tekrarlanmalarını temin ederler. Aksi halde insanlar arasındaki eşgüdümlü vasıtayla toplumsal hayatın devamlılığını sağlayacak çeşitli etkinliklerin gerçekleştirilebilmesi mümkün olmaz.

İnsanlar arasındaki iletişimde, grubun diğer üyelerinin dikkat ve ilgilerinin belirli nesnelere yönlendirilerek çeşitli eylemleri gerçekleştirmelerinin temin edilmesi önemli rol oynar. İnsanın ait olduğu grubun diğer üyelerini belirli eylemleri yapmaya sevk edebilmesi, insani dilin gelişimini sağlayan en önemli niteliktir. Bu sayede insan, diğerlerinin kendisini belirli nesne ve eylemlere yönlendirmesine de açık hale gelir. Böylelikle insanlar birbirlerinin işaret, ilgi ve dikkatlerine dair diğer tüm canlılardan daha duyarlı hale gelerek, eşgüdümlü eylemde bulunmalarını sağlayacak niteliklerini geliştirme olana-

¹⁴ Tomasello 2008: 13.

ğına kavuşurlar. Dil, insanın diğerlerinin ilgisini belirli nesne ve eylemlere yönelterek, eşgüdümlü eylemler gerçekleştirilmesini sağlamak suretiyle, hem doğayı hem de toplumsal yaşamını dönüştürebilmesini temin eder. İnsani toplumsallığın tesis edilip sürdürülebilmesi, eşgüdümlü eylemliliğin süreklilikle gerçekleştirilmesine bağlıdır. İnsanların diğer kişi ve gruplar ile iletişim ve etkileşimde bulunmak suretiyle eşgüdümlü eylemlerde bulunmaları, deneyimlerin paylaşılabirliğini artırır. Bu sayede kültürün ortaya çıkarak sürdürülebilmesi olanaklı hale gelir.

İnsanın, kavramları içeren bir dili ve dini icat edebilmesine yol açan en önemli niteliklerinden biri, diğerlerinin davranışlarını etkileme eğiliminde olmasıdır. İnsanın aynı grupta bulunduğu diğer kişilerin davranışlarını etkileyerek dinamik toplumsal hiyerarşiler tesis etmesi, çevresel faktörlerden kaynaklı olarak çeşitli zaman ve mekânlarda farklı toplumsal yapıların ortaya çıkmasına neden olur. Kabilelerin organize olma biçimleri çevresel gerekliliklerden etkilenir. Zira çevresel gereklilikler, insanların birbirlerinin eylemlerini etkileme motivasyonlarının kaynaklarını değiştirir. İnsanlar diğerlerinin ilgi ve eylemlerini, farklı hedefleri göz önüne alarak etkilemeye çabaladıkça, insanlar arasındaki eşgüdümlü eylemin nitelikleri de farklılaşır. Bu sayede, eşgüdümlü eylem dizgeleri vasıtasıyla meydana gelen normlar, değerler, alışkanlıklar ve kültür, farklı biçimler kazanır.

İnsan haricinde, sürüler halinde yaşayan diğer canlılar da çeşitli iletişimsel davranışlar sergiler. Gelgelelim insanların iletişim faaliyetleri ile sürüler halinde yaşayan diğer canlıların iletişimleri arasında belirgin bir farklılık mevcuttur. Diğer canlıların iletişimsel davranışları, genetik olarak değişmez ve kalıplaşmışken,¹⁵ insanların iletişimsel davranışları kabilenin ihtiyaçlarına göre farklılık arz edebildiğinden, hızlı bir biçimde değişebilecek “esnek” (flexible) bir nitelik arz eder. Öğrenilen davranışların bir sonraki kuşaklara aktarılmasıyla ortaya çıkan kültür, iletişimsel davranışları da kapsar. İnsanlar arasındaki iletişimin hangi ilgi ve hedefler dikkate alınarak nasıl bir biçimde yapıldığı, dilin temel yapısının tesis edilmesinde etkilidir. Bu sayede kültür ile dil bir bütünlük arz edecek bir biçimde birbirlerini etkileyerek, oluşumlarını sürdürürler. Burada din, semboller ve kavramları içerdiği için, dilin oluşumunda etkilidir. Üstelik din, insanların yaşamlarını biçimlendirmelerinde etkili olan devralınmış bilgi, alışkanlık, norm ve değerlerden oluşan kültürün biçimlenmesinde de belirleyicidir. İnsani toplumsallığın temel yapısının biçimlenmesinde, dil, kültür ve din farklı boyutlarda birbirlerini çeşitli şekillerde etkileyerek önemli birer faktör haline gelirler.

Din, “insanlar arasındaki ilişkilerin,” “toplumsal hiyerar-

şinin,” “aile yapısının” ve “idari mekanizmaların” tesisi üzerinde etkilidir. Toplumsal yapının tesis edilmesi süreci ve birer iletişim vasıtası olarak dil ile dinsel sembollerin oluşumu, eşgüdümlü bir biçimde gerçekleşir. “Göbekli Tepe” dil ve dinin mevcut olmadığı koşullarda, kabilelerden daha gelişmiş bir toplumsal yapının tesis edilemeyeceğini, göstermektedir. İnsanların eşgüdümlü eylemlerde bulunarak bir tapınak tasarımları için, mimiklerden ve sadece nesnelere adlandırıldığı bir dilden çok daha gelişmiş bir iletişim sistemlerine ihtiyaç duyulur. Bu anlamda kavramların ifade edildiği dilin yanı sıra, nelerden korkulacağına ve nelerin kontrol altına alınacağına dair bilgileri içeren din, insanların eylemlerinin belirli bir hedefe yönlendirilmesini sağlayan işlevlere sahiptir.

Avcı ve toplayıcı kabilelerin, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde bulunmadan ve yerleşik hayata geçmeden çok daha önce, dinsel inanç sistemleri geliştirmiş olduklarının en önemli delili olan “Göbekli Tepe” buluntuları, insanların kompleks eşgüdümlü eylemler geliştirmelerinde ve toplumsallaşmalarında dinin ne derece önemli olduğunu göstermektedir. İnsani eşgüdümlü eylemin önemli bir aşaması olan tarımsal etkinlikler toplumsal değişim ve dinden etkilenmiştir.¹⁶ Ortak inanç sistemlerinin inşa edilmesiyle, insanlar daha etkin bir biçimde tarım gibi kompleks eylemler gerçekleştirebilme olanağı edinmiştir. “Göbekli Tepe”de bulunan sütunlardaki vahşi hayvan temsillerinin birbirlerine benzer bir biçimde yontulmuş olması, ortak beğeni ölçütlerinin de oluştuğuna işaret etmektedir. Ortak beğeni ile inşa edilmiş bir mekanın tasarlanabilmesi ve inşası, insanlar arasındaki eşgüdümlü, kompleks kurguların mekanı biçimlendirecek düzeyde hayata geçirilmesini olanaklı kılacak kadar gelişmiş olduğunu göstermektedir.

İnsanın verili olarak devraldığı bilgilerin mevcut olmadığı koşullarda, tek başına tamamen kurgusal nitelikteki semboller oluşturması mümkün değildir. Dil ve semboller, insanların karşılıklı etkileşimleriyle meydana gelebileceğinden dolayı, insanların birlikte düşünüp davrandıkları bir toplumsallığı gerektirir. Bu nedenle “Göbekli Tepe” gibi bir yapının inşa edilebilmesi için insani eşgüdümlü etkin bir biçimde gerçekleştirilmesini sağlayacak dil, din ve kültürün varlığı gereklidir. İnsanların tarımsal etkinlikte bulunmaya başlamaları, uzun bir süreç boyunca biriktirilen bilgi ve deneyimin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.¹⁷ İnsanlar arasındaki eşgüdümlü bir tapınak inşa edebilecek kadar gelişmesinden sonra, tarım ve hayvancılığı olanaklı kılacak bir toplumsal enfastrüktür oluşabilmiştir. Dolayısıyla tarım ve hayvancılık vasıtasıyla meydana gelen yeni toplum yapıları sayesinde sistematik dini inançlar ortaya çıkmamıştır. Tam aksine din, dil ve semboller vasıtasıyla oluşan yeni iletişim ve etkileşim

¹⁵ Tomasello 2008: 20.

¹⁶ Price/Bar-Yosef 2011: 172.

¹⁷ Zeder 2011: 221.

formları vasıtasıyla, insani eşgüdümlü eylem giderek geliştiğçe, tarım ve hayvancılık etkinliklerinde bulunmayı olanaklı hale getirecek bir toplumsal enfastrüktür oluşmuştur.

İnsan, doğada diğer canlı türlerinden biri olarak varlığını sürdürdüğü koşullarda, gerek diğer canlıları, gerekse diğer kabilelerdeki insanları birer tehlike olarak algılar. İnsanın varlığını sürdürmesini tehdit eden bu iki faktörün kontrol altına alınmaya çalışılması, medeniyetin oluşumunu sağlayan başlıca faktördür. İnsanın diğer insanlarla, kabileden daha büyük bir toplum kurgusunda yaşamını sürdürebilmesini sağlayacak bir enfastrüktürün tesis edilmesi, diğer kabilelerdeki insanların bir tehlike arz etmesini belirli ölçüde engeller. Diğer yandan insanın ait olduğu insan topluluğunun dışındaki faktörleri denetim altına alma çabası ile diğer insanlarla birlikte davranabilmesini sağlayan nitelikleri, eşgüdümlü bir biçimde gelişir. İnsan kurgusal bir biçimde geliştirdiği kavramları içeren dilin yanında, normları, değerleri ve ahlak kodları (code of ethics) içeren din ve kültür vasıtasıyla, doğayı kontrol altına almasını sağlayacak bir enfastrüktür oluşuma olanağı elde eder. Bu anlamda "Göbekli Tepe," bölgedeki kabilelerin bir araya geldiği bir tapınak olmasından dolayı, insanların kabileden daha gelişmiş toplum modelleri meydana getirme sürecinin başlangıç evresindeki bir dönemi temsil etmektedir.

IV. Kurgusal Bir Tasarımın Sonucu Olarak Dil ile Din

İnsan, doğadaki tüm canlılardan son derece farklı bir biçimde gelişimini sürdürerek, tamamen kendi kurgusal yeteneğinin birer sonucu olan toplumsal yapıları ve iletişim sistemlerini meydana getirmiştir. Bunların oluşum süreci insanlar arasında bilgi, deneyim, kavram ve sembollerin etkin bir biçimde transfer edilebilmeleri ile gerçekleşir. "Göbekli Tepe"nin inşa edilebilmesini sağlayan enfastrüktür, insanlar arasındaki eşgüdümlü eylemlerin etkin bir biçimde gerçekleşmesini sağlayan dil, din ve kültürün varlığına dayanır. İnsanların, ortak bir amacı gerçekleştirmek için harmoni ile eylemde bulunarak belirli eylemleri gerçekleştirmeleri soyut değer ve kavramların kullanımını gerektirir. Tapınak olarak kullanılacak olan bir yapının inşası varoluşun sürdürülebilmesi için gereken eşgüdümden çok daha gelişmiş bir eşgüdümlü temin edebilmek için gereken dilin ve dinin varlığına ihtiyaç duyar.

İnsani iletişim, mimikler ve işaret etme davranışlarına dayanır.¹⁸ Mimik ve işaret etme davranışları, insani iletişimin biçimlenmesinde, insanların eşgüdümlü hareket etme eğilimindeki canlılar olmalarında dolayı, son derece etkili olmuştur. İnsanın, eşgüdümlü için gerekli kabiliyet ve güdümlere sahip olması, insani iletişim ve dilin

oluşumunu sağlayan başlıca etkendir. Diğer grup üyelerinin ilgi ve davranışlarına yön verme eğilimine sahip olan insanlar, ortak hedefler geliştirerek eylemin eşgüdümlü bir nitelik kazanmasını sağlarlar. Ortak hedeflerin geliştirilebilmesi, ortak inanç, bilgi ve deneyimlerin mevcudiyetini gerektirir. Bu anlamda, "Göbekli Tepe" insanın kompleks toplumsal yapılar geliştirme sürecinin en önemli aşamalarından birini temsil etme niteline sahiptir. İş bölümü ve toplumsal hiyerarşinin yeni tarzlarda biçimlenmesi, insanın doğadan topladığı malzemeler ile tamamen farklı bir yaşama ortamı inşa etmesiyle mümkün olabilir. Ancak bu, sadece ihtiyaçların zorlamasıyla gerçekleşmez. Aynı zamanda insanların hep birlikte davranabilmelerini sağlayacak iletişim vasıtalarının varlığını da gerektirir.

İnsanın nasıl binlerce yıl en küçük bir değişiklik olmaksızın aynı yaşam formunu nesiller boyu devam ettirmiş olduğu, önemli bir problemdir. On iki bin yıldır küçük ya da büyük ölçekli değişimler ile yaşamını devam ettiren insanın, birbiriyle etkileşimde bulunma olanağı arttıkça toplumsal yapısının ve kültürünün çeşitli ölçülerde değişmesi kaçınılmaz hale gelmiştir. "Göbekli Tepe," kabileler arası eşgüdümlü ve iletişimin sağlanmış olduğunun önemli göstergelerini sunmaktadır. Tek bir kabilenin gerçekleştiremeyeceği kavramsal ve mimari bir atılımın "Göbekli Tepe"de temin edilmiş olduğu görülmektedir. "Göbekli Tepe"de insanların kompleks bir kültür geliştirmeyi kısa bir süreçte başararak, önemli bir gelişim gösterdikleri görülmektedir.¹⁹ Kabilelerin birbirleriyle çatışmadan, bir inşa faaliyetinde bulunabilmeleri, tarımın, hayvancılığın ve ticaretin mevcut olmadığı koşullarda, sadece paylaşılan bir dini inanç vasıtasıyla temin edilebilir. Bu sayede yeni bir dilin yanı sıra, sembollerin ve ahlakın meydana gelmesi için gerekli koşullar oluşur.

Pagel, insanın dili geliştirebilmesinin asıl nedeninin, toplumsal yapısının kompleksliğine dayandığını düşünür. Bu nedenle Pagel'e göre insanın eşgüdümlü davranışları, dilin oluşumuna neden olan başlıca faktördür.²⁰ İnsani iletişimin başlıca niteliği, ortak hedeflerin kavranmasını temin ederek, kabile üyelerinin eşgüdümlü eylemlere katılımını sağlayacak bir işlevi yerine getirmesidir. İnsani iletişimin etkin bir biçimde kullanımı, diğer üyelerin ilgi ve dikkatlerini belirli nesne ve eylemlere yönlendirilerek sağlanır. Aynı zamanda, üyenin, kabilenin eşgüdümlü eylemlerine etkin bir şekilde katılabilmesi, diğerlerinin işaret ve yönlendirmelerini, belirli bir dil formunda yorumlayabilmesine bağlıdır. Bu sayede kabilenin üyeleri arasında eşgüdümlü temin edilmesiyle, paylaşılan ilgi ve hedeflerin elde edilmesi mümkün olur. İnsani iletişimin, diğer tüm canlıların iletişimlerinden daha kompleks hale getiren en önemli özelliği, ortak bir toplumsal ya-

¹⁸ Tomasello 2008.

¹⁹ Schoch 2013: 12.

²⁰ Pagel 2012: 294.

pıda diğer üyeler ile birlikte yaşandığına dair bilinçli bir kavrayışın mevcut olmasıdır. Bu nedenle insan, birlikte yaşamayı ve eşgüdümlü davranmayı, içgüdüsel zorlamalardan ziyade, bilinçli olarak tercih eder ve sürdürür. Bu sayede, insan, gerek doğadaki diğer canlıları evcilleştirebilmek, gerekse diğer kabileler ile birlikte eşgüdümlü eylemler geliştirebilmek için bir kolektif bilince sahip olabilmıştır.

İnsani dil, yaşamın sürdürülebilmesi için diğer kabilelerin üyelerinden yardım almanın gerekliliğinin bilinçli bir biçimde farkında olan insanların, bilgilerini paylaşmayı arzu etmeleriyle oluşur. Kabile üyeleri, bir şekilde, deneyim ve bilginin paylaşılmasıyla, yaşamın daha güvenli bir biçimde devam ettirilebileceğini kavrarlar. Bu anlamda Tomasello'ya göre, yardım talep etmek, yardım etmeyi önermek ve hisleri paylaşarak ortak tutumlar geliştirmek insani eşgüdümlü iletişimin oluşumunu sağlar.²¹ Böylelikle, insan farklı zaman ve mekanlardan edindiği bilgiyi, yaşamında farklı şekillerde uygulama olanağı edindikçe, din ve kültürün yanı sıra, dil de daha kompleks bir nitelik kazanır. Zira insan kültürünün pek çok unsuru, kültürü paylaşanların nasıl bir mekânda bulduklarından ve mekânlarını nasıl yapılandırdıklarından etkilenir.²² Farklı mekânlardan edinilen bilgiler aynı dil, din ve kültürü paylaşanların farklı deneyimler edinmelerini sağlar. Dil, din ve kültürün kurgusal bir dünya inşa ederek, norm, değer ve ahlaka dayalı yeni eşgüdümlü eylemlerin gerçekleştirilebilmesini temin edebilecek bir yapı kazanmasıyla, insani toplum yapıları gelişimini hızlandırır.

İnsanın doğa koşullarında kullandığı en basit iletişim vasıtası mimiklerdir. İnsan, belirli nesnelere işaret ederek ya da olayları beden hareketleriyle tasvir etmek suretiyle diğerlerini bilgilendirerek, onların ilgilerini yönlendirmeye çalışır. İnsani iletişimin en doğal vasıtası olan mimikler, diğerlerinin hedef ve kaygılarına dair ilgili olmayı insani varoluşun başlıca niteliklerinden biri haline getirir. “Yüz” insanın kim olduğuna dair başlıca gösteren olmanın yanında amaç, kaygı, istek ve taleplerin de ifade edilmesini sağlayan bir vasıtaadır. Mimiklere dayanan iletişimde insanlar sürekli diğerlerinin yüz ifadelerini, onların eylemlerini yorumlamak için kullanır. İnsani iletişimin mimiklerden sonra ortaya çıkan tüm formları, insanın, eşgüdümlü iletişim ve eylemde bulunma eğiliminde olmasına neden olmasını sağlayacak nitelikteki enfastrüktürüne dayanır. Din, insanların, birbirlerinin ilgi ve hedeflerini yeni formlar ile yorumlayabilmelerini olanaklı hale getirir. Ayrıca insanların paylaşılan yeni ilgi ve hedefler geliştirebilmelerini de temin eder. Bu sayede kurgusal yeni vasıtalarla birbirlerinin “eylem” (act), “tutum” (manner) ve “davranış”larını (behaviour) yorumlamaya çalışan insanlar, farklı tarzlarda birbirlerinden et-

kilenecek, dinsel, dilsel ve kültürel iletişim vasıtalarının gelişim sürecine katılırlar.

İnsan eylemlerinin kabile üyelerinin karşılıklı birbirlerini anlamaları ve diğerlerinin ilgi ve hedeflerinin yorumlanmasıyla eşgüdümlü bir biçimde devam ettirilmesi, ortak bir dilin tesis edilmesini olanaklı hale getirir. Kabile üyelerinin eylemlerini diğerlerinin eylemleri ile uyumlu hale getirecek şekilde düzenlemeleri, kabilenin eşgüdümünü sağlar. Bir kabile üyesinin diğerlerinin ilgi ve hedeflerini dikkate almaksızın eylemde bulunması, ortak hedeflerin tesis edilmesini olanaksız hale getirir. Bunun yanı sıra, ortak hedeflerin elde edilmesi, kabile üyelerinin birbirlerinin kaygı, ilgi ve hedeflerine karşı duyarsız olduğu koşullarda mümkün değildir. İnsanların varlıklarını güvenli bir biçimde sürdürebilmek için daha fazla sayıda bireyle eşgüdümlü hareket etmelerini gerektiren koşullar ile insani eşgüdümlü eylemin bir araya gelmesi yeni bir iletişim enfastrüktürünü zorunlu kılar. Ayrıca iletişimin güvene dayalı bir biçimde sürdürülmek istenmesi, dinsel ve ahlaki kavramların varlığını gerektirir. Bu sayede gramere dayalı bir boyutu olan insani vokal dil ile dinin gelişimi eşgüdümlü bir biçimde gerçekleşir.

“Göbekli Tepe,” taş sütunlar ile inşa edilmiş bir tapınak olarak, gerek bölgesinde gerekse döneminde inşa edilmiş, olağanüstü bir buluntu olma niteliğine sahiptir.²³ “Göbekli Tepe” gibi, çok sayıda kişinin eşgüdümlü davranmasını gerekli kılan dini bir mekân, insanlar arasında bilgi alışverişinin etkin bir biçimde gerçekleştirilmesiyle inşa edilebilir. “Göbekli Tepe”deki buluntularda mevcut olan sembollerin meydana gelmesini sağlayan kültürel enfastrüktür ise insanlar arasında bilgi ve deneyimlerin değiş tokuş edilmesiyle oluşabilir. Bu sayede nelerin nasıl yapılacağına dair deneyim ve bilgilere dayanan bir toplumsal bilinç meydana gelir. Bir nesne ya da eylemin ifade edilebilmesi için, son derece kompleks kurguları gerektiren insani toplumsal yapı, gramere dayalı bir dil ile iletişimin gerçekleştirilmesi sayesinde tesis edilebilir. Ayrıca insan, dil ve kültürün gelişimi ile hangi gerekçelerden dolayı bir arada çatışmadan yaşamak gerektiğine dair ahlaki dayanaklara ihtiyaç duyar. Bu gerekçeler din sayesinde oluşur. Bu anlamda “Göbekli Tepe” insanların doğada mevcut olmayan bir toplumsal yapının tesis edilmesi sürecinde ortaya çıkmıştır. “Göbekli Tepe”deki semboller ise insanların birbirleri ile kurgusal referanslara dayalı yeni iletişim vasıtaları geliştirme çabalarının birer sonucu olarak meydana gelmiştir.

²¹ Tomasello 2008: 321.

²² Sapir 1912: 226.

²³ Price/Bar-Yosef 2011: 169.

SONUÇ

"Göbekli Tepe," insani varoluşun asıl niteliklerine dair yeni fikirlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Dinin, dilin, tarımın ve toplumsal yapının kuruluşuna dair yeni tartışmaların ortaya çıkmasına neden olan "Göbekli Tepe," insanın varlığını devam ettirme mücadelesinin önemli kilometre taşlarından biridir. Dini inancın oluşumunda etkili olan "kaygı," (anxiety) insani varoluşun biçimlenmesinde tesirli olan başlıca faktörlerden biridir. İnsan, varoluşunu sürdürebilmek için harici faktörleri denetim alma çabasında olan bir canlıdır. İnsanın, doğadaki diğer varlıkların kendi varoluşunu devam ettirmesine engel olabileceğini "bilinçli" bir biçimde kavramasından dolayı, varoluşuna dair "kaygı"lı olması, diğer insanlar ile ilişki biçimlerini ve toplumsal yapısının şekillenmesini etkiler. İnsan, kaygısından kurtulabilmek için farklı yöntemler kullanır. Toplumsal yapının revize edilmesiyle, doğadaki değişimler karşısında avantaj elde etmek, insanın varoluşunu sürdürme yöntemlerinden biridir.

İnsan, sadece doğa ile değil, fakat diğer kabilelerdeki insanlarla da mücadele eder. Diğer insanlar ile doğadaki kaynakları elde etmek için mücadele eden insan, "kaygı"sını giderebilmek amacıyla çatışmayı ya da uzlaşmayı seçebilir. Din ve dil, farklı kabilelerin bir arada yaşama- larını temin eden bir işleve sahiptir. Din ve dil vasıtasıyla insanlar ortak hedefler oluşturabilirler. Ayrıca nelerin nasıl yapılması gerektiğine dair tutum ve davranışlar da geliştirebilirler. Bu sayede bir yandan doğa karşısında daha güvenli bir toplumsal yapı meydana getiren insan, diğer yandan aynı kabilede yer almadığı insanlarla da güvene dayalı ilişkiler geliştirme olanağı edinir.

"Göbekli Tepe," sadece, dinin, insanın tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde bulunmadan önce, sistemli bir biçimde meydana gelmiş olduğuna dair deliller sunmamaktadır. Ayrıca insanın inşa, idare, tarım ve hayvancılık gibi eşgüdümlü eylemlerde bulunabilmesinde, dinin meydana gelmiş olmasının ne derece önem arz ettiğini de göstermektedir. "Göbekli Tepe," örneğinde görüldüğü gibi, din, insanların kabilelerden daha kompleks toplum yapılarında bir araya gelebilmelerini sağlamıştır. Bu sayede insan, doğa karşısında daha avantajlı hale gelirken, diğer insanların kendi varlığına bir tehdit oluşturmasını da belirli ölçüde engelleyebilmiştir. İnsanlar, ortak hedeflere sahip oldukça, ortak hedeflerin gerçekleştirilebilmesini sağlayacak eşgüdümlü eylemler daha kompleks hale gelerek, dinin ve dilin gelişmesini mümkün hale getirmiştir.

"Göbekli Tepe"de ortaya çıkan buluntular, insanların 12.000 yıl önce, iletişimde bulunurken dinsel içerikli semboller kullanmaya başladıklarını göstermektedir. Bu sayede nesnelere adlandırılmasıyla sınırlı kalmayan; ahlaki kavramları da içeren, bir dilsel ve dinsel iletişimin tesis edildiği görülmektedir. Bu sayede insanlar doğanın

olanaklarından faydalanarak, doğanın etkilerinden kendisini koruyabileceği "yapay" (artificial) bir toplumsallık inşa edebilmiştir. İnsanın, dil, din ve sembol gibi kur- gusal sistemler inşa edebilmesi, varoluşunu devam ettirebilmek için ilave avantajlar elde etmesini sağlamıştır. İnsani eşgüdümlü eylemin, dilin ve dinin, daha kompleks bir nitelik arz etmeye başlaması ile "Göbekli Tepe" benzeri tapınakların inşa edilmeleri arasında zamansal ve niteliksel benzerlikler bulunmaktadır. İnsanların kabilede güvene dayalı bir biçimde yaşamını bir arada devam ettirdiği insanlardan çok daha fazla sayıda insanla, eşgüdümlü eylemler geliştirerek, doğayı ve toplumsal yapısını sürekli yeniden inşa edebilmesini sağlayan imkânlarını arttırması, medeniyetin kuruluşunu sağlayan başlıca faktörlerden biridir. Bu anlamda, "Göbekli Tepe"deki buluntular insanların, eşgüdümlü eylemlerde bulunarak bir inşa faaliyetini gerçekleştirebilmelerinde dinin ne derece önemli bir faktör olduğunun göstermektedir. Ayrıca "Göbekli Tepe," din, dil ve sembollerin, mimiklerin kullanımına dayanan insani iletişimde kademeli bir biçimde kavramların kullanılmaya başlamasıyla, tesis edildiklerinin göstergelerini sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Banning, E. B. 2011. "So Fair a House: Göbekli Tepe and the Identification of Temples in the Pre-Pottery Neolithic of the Near East", *Current Anthropology*, Vol. 52, No. 5, ss. 619-660.
- Belfer-cohen, A./ Goring-morris, A. N. 2011. "Becoming Farmers: The Inside Story", *Current Anthropology*, Vol. 52, No. S4, *The Origins of Agriculture: New Data, New Ideas*, 209-220.
- Curry, A. 2008. "Seeking the Roots of Ritual", *Science*, Vol. 319, No. 5861: 278-280.
- Özdoğan, M. 2006. "Dead Houses": the burial of houses. In *Abstract of 5th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East workshop Houses for the Living and a Place for the Dead*. Madrid: Universitas Autonoma de Madrid.
- Pagel, M. 2012. *Wired For Culture: Origins of The Human Social Mind*. New York: W. W. Norton & Company.
- Price, T. D./Bar-Yosef, O. 2011. "The Origins of Agriculture: New Data, New Ideas: An Introduction to Supplement 4", *Current Anthropology*, Vol. 52, No. S4, *The Origins of Agriculture: New Data, New Ideas*: 163-174.
- Reuland, E. 2010. "Imagination, Planning, and Working Memory: The Emergence of Language", *Current Anthropology*, Vol. 51, No. S1, *Working Memory: Beyond Language and Symbolism*: 99-110.

- Sapir, E. 1912. "Language and Environment", *American Anthropologist*, New Series, Vol. 14, No. 2: 226-242.
- Schmidt, K. 2013. *Göbekli Tepe-Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı (En Eski Tapınağı Yapanlar)*. çev. Rüstem Aslan. İstanbul: Arkeoloji Sanat Yayınları.
- Schoch, R. M. 2013. "Göbekli Tepe and the Origins of Civilization: Rethinking Our Distant Past", *EdgeScience*, No: 15: 4-13.
- Steadman, S. R. 2004. "Heading Home: The Architecture of Family and Society in Early Sedentary Communities on the Anatolian Plateau", *Journal of Anthropological Research*, Vol. 60, No. 4: 515-558.
- Tomasello, M. 2008. *Origins of Human Communication*, Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Westropp, H. M. 1869. "A Few Words on the Origin and Development of Language", *Journal of the Anthropological Society of London*, Vol. 7: 39-46.
- Zeder, M. A. 2011. "The Origins of Agriculture in the Near East", *Current Anthropology*, Vol. 52, No. S4, The Origins of Agriculture: New Data, New Ideas: 221-235.